

RECENZIJE

VLADIMIR POLJAK

PRIRUČNIK RELIGIJSKE PEDAGOGIJE

(Handbuch der Religionspädagogik)

Tom 1,2,3

Gütersloher Verlagshaus und Benziger Verlag
Zürich, Einsiedel, Köln

1. izdanje 1973, 1974. i 1975;

drugo izdanje 1977. i 1978.

Opći podaci

Priručnik je svojevrsna kategorija knjiga koju gotovo svakodnevno upotrebljavaju ljudi svih zanimanja, jer u njoj dobivaju precizne informacije za svoju profesionalnu djelatnost. Već na osnovi samog naziva - priručnik - i njegovog semantičkog značenja, ta je knjiga stalno pri ruci i na dohvat ruke na radnom mjestu radi neposredne stručne pomoći u radu. Dakako, svaki priručnik može biti različito koncipiran na relaciji teorija - praksa, informacija - aplikacija, opće - pojedinačno i sl. s obzirom na iskazani omjer tih dvaju relata.

U ovom napisu želimo prikazati *Priručnik za religijsku pedagogiju* namijenjen za stručnu pomoć u religijskom obrazovanju i odgoju.

Najprije nekoliko općih podataka da se konstatiraju njegove dimenzije - ekstenzitet i intenzitet.

Priručnik obuhvaća 3 toma sadržajno raspoređenih ovako:

1. tom: Religijsko obrazovanje i odgoj, teorije i činitelji, 393 strane;

2. tom: Didaktika religijske nastave, znanstvene teorije, 396 strana;

3. tom: Područje religijsko-pedagoške djelatnosti u crkvenoj odgovornosti, 482 strane.

U sva tri toma obuhvaćeno je 1270 strana, što je svojevrsna religijsko-pedagoška enciklopedija.

Cjelokupni tekst tog voluminoznog djela je veoma promišljeno strukturiran i u pojedinim dionicama posebno tiskarski redigiran, i to ovako:

- obuhvaćeno je ukupno 9 sadržajnih cjelina ili kompleksa iskazanih u naslovu masnim verzalom;

- svaka sadržajna cjelina podijeljena je na nekoliko adekvatnih tema (ukupno 66 tema);

- svaka tema podijeljena je na nekoliko podtema;

- svaka podtema analitički iskazuje specifične pojedinosti;

- relevantni sadržajni elementi - izrazi i pojmovi - iskazani su kurzivom na margini.

Ovakvo postupno raščlanjivanje na 5 nivoa označeno je decimalnom klasifikacijom s 5 znamenki, s time da se:

- prvom znamenkom obilježava sadržajna cjelina (od 1-9);

- drugom znamenkom - tema;

- trećom znamenkom - podtema;

- četvrtom znamenkom - pojedinosti;

- petom znamenkom - elementi.

Sažeto i grafički mogli bismo to prikazati ovako:

Kompleksna cjelina 1.

Tema 1.2

Podtema 1.2.3

Pojedinosti 1.2.3.4

Elementi 1.2.3.4.5

Tako npr. decimalna oznaka 1.5.4.3 znači: 1. cjelina, 5. tema, 4. podtema, 3. pojedinost, 2. sadržajni element.

Bez sumnje, takvo oblikovanje teksta olakšava korisnicima Priručnika brzo pronalaženje širih ili užih dionica teksta.

Nadalje, svakoj sadržajnoj cjelini ili kompleksu prethodi predgovor, eksplikaciji teme prethodi pregled obuhvaćenih podtema, a svaka eksplikacija teme završava citiranjem tematske bibliografije kao dopunskih izvora. Tako npr. za neke teme navodi se i do 100 bibliografskih jedinica, što je izvanredna informacija za eventualno samostalno dopunsko i prošireno proučavanje.

Na kraju Priručnika (u 3. tomu) je registar citiranih imena i registar obuhvaćenih termina i pojmova s oznakom paginacije radi brzog i funkcionalnog korištenja.

Dodali bismo još samo da prema značenju iskazane diferencijacije cjelokupnog teksta na 5 nivoa izvršeno je i adekvatno redigiranje tiskarskog sloga različitom kombinacijom tiska - verzalom i kurentom, spacionirano i kurzivom, garmondom i petitom, što daje dobar pregled na relaciji općeg i pojedinačnog, šireg i užeg.

Slijedom iskazanog rasporeda - 3 toma, 9 cjelina itd. i mi ćemo informativno prikazati ovaj Priručnik - koliko nam to odmjereni prostor dozvoljava - s nekoliko popratnih komentara.

1. tom: RELIGIOZNO OBRAZOVANJE I ODGOJ, teorije i činitelji

Već u predgovoru ovoga toma autori aktualiziraju, formuliraju, problematiziraju, obrazlažu brojna pitanja religijskog obrazovanja i odgoja u kontekstu religijsko-pedagoškog interesa, kao npr. odnos pluralnih teologija, problem religijske pedagogije u konfliktu političko-društvenih interesa, religijsko-pedagoško područje rada u ranoj dobi, religijska nastava u školi, crkvena kateheza i obrazovanje odraslih, religijski sadržaji i organizacijske forme, intenziviranje razgovora među konfesijama i sl.

U tom kontekstu daju se odgovori na brojna pitanja, kao npr.: Što je religiozni odgoj? Kako ga treba danas zasnovati? Koji su njegovi zadaci i ciljevi? U kojem se području društvenog i crkvenog života zbivaju? Na kojem području dnevnog života imaju utjecaj? Nalazi li religija odmjereni mjesto između obitelji, društva, crkve i škole?

Zato je sadržaj i cilj tekstova u ovom tomu da dade pregled o ovim i drugim pitanjima odgovornog kršćanskog odgoja i obrazovanja, da objasni brojna tumačenja i ukaže na razvojne tendencije. Odgojitelji, vjerručitelji, pa i studenti, religijski pedagozi i odrasli naći će u ovom tekstu brojne poticaje i odgovore na specifične probleme u području religijskog obrazovanja i odgoja kao pravu pomoć za smišljenu orijentaciju u svijetu. Po tome je religijska pedagogija i praktično-teološka disciplina. Zato je ovaj tom Priručnika koncipiran po pojedinim problemima, a ne kao zatvorena sistematika. Spoznavanje teološkog i pedagoškog pluraliteta zahtije-

va kritičko promišljanje o vlastitim i tuđim pozicijama, čemu treba da posluži i ovaj Priručnik. To su sve uvodne i osnovne orijentacije u daljnji tekst.

U ovom tomu obuhvaćene su 3 kompleksne cjeline, i to: Teorije religijskog obrazovanja i odgoja, Individualni i socijalno-kulturni kontekst i Teorije nastave religije.

U sklopu 1. cjeline razmatraju se modeli religijskog obrazovanja i odgoja, značenje iskustva u tom obrazovanju i odgoju, njihovi zadaci i ciljevi, pogrešni oblici, didaktički putovi, te jezični problemi u religijskoj pedagogiji.

U 2. cjelini razmatra se pitanje obitelji, Crkve, službe Božje, značenje sredstava masovne komunikacije, formalne i neformalne grupe, svijet zanimanja kao kontekst religijskog obrazovanja i odgoja, obrazovano društvo i društvo slobodnog vremena.

U 3. cjelini iskazane su brojne dosadašnje i sadašnje teorije škole i njihovo značenje za nastavu religije, tretman učenika i učitelja u nastavi religije, nove anticipacije za novu nastavu religije, konkretizacija nastave religije prema stupnjevima školovanja, crkvena služba u školama, te briga škole o duši.

U elaboraciji ovih problema angažirano je 19 autora.

Dakako, nije moguće u ovom prikazu izložiti cjelokupni sadržaj pojedine teme s brojnim podtemama i pojedinostima, premda su pojedine dionice teksta veoma informativne i inspirativne. Ipak ćemo po slobodnijem kriteriju izdvojiti neke važne konstatacije i njih ponešto komentirati.

Kao što iz podnaslova ovog 1. toma Priručnika proizlazi, u njemu se ekspliciraju i operacionaliziraju osnovni pedagoški pojmovi, a to su - obrazovanje i odgoj, dakako, religijski atribuirani. Već ovaj slijed tih pedagoških pojmova, što je karakteristično upravo za njemačku pedagogiju, za razliku od romanskog i anglosaksonskog jedinstvenog izraza edukacija, ukazuje na njihov uzročno-posljedični odnos, tj. da čovjek odnosno učenik mora najprije usvojiti stanovite sadržaje, spoznaje, znanje o samom predmetu učenja da bi na osnovi usvojenih spoznaja mogao u svojoj svijesti izgraditi svoje odgojne kvalitete - uvjerenje, opredjeljenje, stav, odnos i cjelokupno ponašanje. Što je ta međusobna uzročno-posljedična veza bolja, čvršća, komplementarnija, to je i krajnji učinak u obrazovanju i odgoju bolji. To je i razlog da se u njemačkoj pedagogiji već od 17. stoljeća (Ratke, Komensky i dr.) terminološki i semantički diferencira obrazovanje i odgoj. Između obrazovanja i odgoja postoji suptilna dijalektika ljudskog duha, što, dakako, ne možemo na ovom mjestu opširnije elaborirati.

Zato se u tekstu veoma mnogo operira tim pojmovima u njihovoj operativnoj mnogoznačnosti, kao npr. obrazovanje, ciljevi obrazovanja, zadatak obrazovanja, obrazovano društvo, stanje obrazovanosti, bit obrazovanja, obrazovanje s obzirom na stupanj školovanja, religijsko obrazovanje, obrazovanje i zanimanje, obrazovanje u školi i izvan nje, obrazovni rad, obrazovanje i proces komunikacije, obrazovni plan, obrazovne reforme, obrazovne teorije, obrazovni sustav, itd.

Na nalogan način iskazuje se mnogoznačnost upotrebe termina i pojma odgoj, kao npr. ciljevi i zadaci odgoja, dijalektika odgoja, putevi odgajanja, inoviranje odgoja, mjesto odgojnog djelovanja, pogreške u odgajanju, odgoj posredstvom masmedija, odgojni programi u pluralitetu, odgojni stil, odgojna stvarnost, odgojna znanost, odgojne metode, itd.

No, kako postoje brojne teorije obrazovanja i odgoja, što također proizlazi iz podnaslova ovog toma Priručnika, to se interpretaciji obrazovanja i odgoja pristupa interdisciplinarno s filozofskog, sociološkog, antropološkog, psihološkog, pa, dakako, i s teološkog aspekta u pov-

ijesnom i sadašnjem trenutku, što je posve razumljivo, jer je u središtu pažnje čovjek, njegova svijest, sadržaj njegove svijesti - spoznajni i emocionalni, a obrazovanje i odgoj zbiva se u ljudskoj svijesti koja se znanstveno proučava u svim navedenim znanostima. Štoviše, znanstveni pristupi sa stajališta imenovanih znanosti su veoma diferencirani. Tako npr. u sklopu filozofije pristupa se obrazovanju i odgoju sa stajališta fenomenologije, hermeneutike, heuristike, dijalektike mišljenja, pa i futurologije. Analogan diferencirani pristup provodi se i u sklopu ostalih navedenih znanosti.

Konačno, u ovom tomu, što također proizlazi iz podnaslova Priručnika, iskazuju se brojni činitelji u obrazovanju i odgoju, napose u nastavi religije, i to objektivni i subjektivni, školski i vanškolski, pozitivni i negativni, normativni i ontološki, što sve treba uzeti u obzir u koncipiranju ciljeva i sadržaja, kao što su to religijske stvarnosti i želje, kulturne tradicije i životne perspektive, škole i crkve, povijest i sadašnjost, misao kao korektiv i kriterij, iskustvo i stvarnost, spoznaje i sposobnost, individualizacija i socijalizacija, misao i ljubav, vezanost i sloboda, kriza i volja, spontanost i didaktički putevi, praksa i teorija, sloboda i kritička misao, intuicija i meditacija, uzroci i posljedice, potrebe i mogućnosti, obitelj i društvo, govor i razgovor, susreti i emancipacija, ideologija i nazor na svijest, zvanje i religija, učenik i učitelj, rad i slobodno vrijeme, dužnost i odgovornost, primarni i sekundarni stupanj školovanja, itd.

Na osnovi iskazanog autori izvode zaključak da je religijska pedagogija višedimenzionalno područje rada. Iz te višedimenzionalnosti pedagogije uopće, pa tako i religijske pedagogije nužno proizlaze i različiti modeli nastave religije, kao hermeneutička nastava, problemska nastava, terapeutska nastava, ali o tim specifičnim didaktičkim pitanjima bit će opširno govora u 2. tomu.

U zaključku možemo reći da se u ovom tomu Priručnika tretiraju opća pitanja pedagogije sa stajališta obrazovanja i odgoja uopće, ali u neposrednoj korelaciji s religijom, religijskim obrazovanjem i odgojem, pa i nastvom religije. Preciznost i iznijansiranoost pedagoške nomenklature, jasnoća u sadržajnom određenju pojmova s kojima se operira, povijesni, empirijski i teorijski pristup u eksplikaciji pojedinih obrazovnih i odgojnih fenomena daje cjelokupnom tekstu znanstvenu dimenziju i razinu.

2. tom: DIDAKTIKA NASTAVE RELIGIJE, znanstvene teorije

Ovaj tom obuhvaća samo dvije kompleksne cjeline, i to didaktiku nastave religije i znanstvene teorije implicirane i u korelaciji s didaktikom. U elaboriranju pojedinih dionica sudjelovalo je 18 autora.

U prvoj cjelini tretiraju se pitanja didaktike - predmet didaktike, osnovni didaktički pojmovi (poučavanje, učenje, nastava), struktura nastave, nastavne situacije, odnos znanosti i predmetne didaktike (metodike).

Posebno poglavlje odnosi se na pitanje teorije i prakse curriculumuma - stanje i važnost curriculumuma, problemi curriculumarne teorije, strategija i modeli konstrukcije curriculumuma, odnos curriculumuma prema teologiji, ciljevi i sadržaj učenja, metodičko i organizacijsko planiranje, te evaluacija curriculumnog ciklusa.

Uz ovo poglavlje autori citiraju na 3 stranice dopunske informacije o teoriji curriculumuma i navode oko 50 bibliografskih jedinica, što je donekle i razumljivo. Naime, u vrijeme pisanja ovog Priručnika vodile su se u zapadnoevropskim zemljama, napose u SR Njemačkoj, veoma intenzivne diskusije o teoriji curriculumuma koju su lansirali Amerikanci. Njemačka kao matična zemlja klasične pedagogije s visokim znanstvenim dometom u pedagoškoj

teoriji i praksi u mnogočemu je revidirala, dopunila i osuvremenila američku koncepciju curriculuma. Još 1967. godine Amerikanac S. Robinsohn, kao tadašnji direktor UNESCO-ovog instituta za pedagogiju u Hamburgu, preuzima političku misiju da preko izraza curriculum lansira u Europu američku koncepciju reforme škole pod naslovom - "Bildungsreform als Revision des Curriculum" (Reforma obrazovanja kao revizija curriculuma).

Taj američki koncept i izraz bez ikakve sustezljivosti prihvaćaju Velika Britanija i Švedska, dok ostali dio Europe u kojoj je već postojala didaktička tradicija i visoki stupanj izgrađene didaktičke teorije i prakse, ostaje u priličnoj mjeri rezerviran, tim više što je taj američki koncept bio još uvijek u velikoj mjeri opterećen biheviorizmom, pragmatizmom, pozitivizmom i sl., što europskim dijalektičarima nije bilo prihvatljivo. Prema američkom konceptu curriculuma napose su bili suzdržljivi Nijemci, jer su upravo oni na svom području imali izgrađenu didaktičku teoriju i praksu, i to još od Ratkea u 17. stoljeću preko brojne plejade predstavnika "stare" i "nove škole" sve do danas.

Osnivanjem međunarodne organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj - OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development), u kojoj su učlanjene najrazvijenije zemlje svijeta, a napose osnivanjem Centra za istraživanje obrazovanja i inovacije - CERI (Centre for Educational Research and Innovation) kao organa OECD-a, njegove članice prihvaćaju izraz "curriculum" i pod tim nazivom izgrađuju cjelokupnu strategiju i taktiku reforme škole. Upravo su njemački didaktičari u taj lansirani američki izraz, koji ima evropsko podrijetlo, ugradili veoma značajnu metodološku, pedagošku, a napose didaktičku dimenziju, tako da danas izraz i pojam curriculum u pedagoškom kontekstu zapravo označava suvremenu teoriju reforme škole. CERI polazi od teze da je obrazovanost društva i nacije kapital od neprocjenjive vrijednosti i osnovna pokretačka snaga društvenog napretka. U kontekstu te teze organiziraju se brojni međunarodni skupovi o reformi škole, projektiraju brojna znanstvena istraživanja o inovacijama u obrazovanju, informiraju članice OECD-a o rezultatima tih istraživanja i dr. Zato bibliografija o različitim pitanjima i aspektima curriculuma, odnosno reformi škole, sadrži do danas nekoliko stotina bibliografskih jedinica: od kraćih napisa u stručnim pedagoškim časopisima pa sve do voluminoznih knjiga.

Prema tome, Europa je američku početnu koncepciju curriculuma u mnogočemu revidirala, nadopunila, osuvremenila, i to napose s didaktičkog stajališta. Jer, ako reforma treba unaprijediti srž procesa nastave i učenja, kako to ističu predstavnici OECD-a i CERI-a, tada u taj koncept mora biti ugrađena didaktika, a po njoj je Europa poznata u svjetskim relacijama. U SAD postoji samo psihologija edukacije.

Autori u Priručniku daju kraći informativni pregled Robinsohnovog modela curriculuma i nekih njemačkih autora koji su do pisanja Priručnika bili poznati. Međutim, u znanosti je veoma značajan datum objavljivanja jedinog djela; teorija curriculuma od vremena izdanja ovog Priručnika do danas je znatno izgrađenija.

U nastavku slijedi poglavlje o učenju i nastavi - pojam učenja i nastave, funkcija cilja učenja, podjela ciljeva učenja, ostvarenje ciljeva učenja, vrednovanje ciljeva učenja, graduiranje ciljeva učenja, odnos ciljeva i sadržaja učenja i dr.

Budući da se sva ova pitanja tretiraju u kontekstu nastave religije, to se dalje razmatra sadržaj nastave religije, i to: pitanja o sadržaju, tradicionalno sređivanje sadržaja, promjene u prioritetu sadržaja, odnos djeteta, društva i znanosti, odnos sadržaja i antropoloških pita-

nja, odnos sadržaja i cilja, promjene u strukturi sadržaja, teološka odgovornost, pedagoška odgovornost, orijentacija na novi plan poučavanja.

Bez sumnje da nastava religije aktualizira i pitanje udžbenika, što je također obuhvaćeno u zasebnom poglavlju. Ono obuhvaća ove teme: religijske knjige sadašnjosti, kritike i inovacijska pitanja, religijske knjige budućnosti. Detaljnije se elaboriraju pitanja sadržaja knjiga i udžbenika, bitne odrednice u njihovom oblikovanju, tematsko strukturiranje, odnos čitanke i udžbenika, didaktičko oblikovanje, udžbenik religije u sklopu ostalih medija i dr.

Značajno mjesto autori posvećuju problemu pripremanja za nastavu, jer između pripremanja i konačnog uspjeha u nastavi postoji visoki stupanj korelacije. Obuhvaćena su ova pitanja: razumijevanje svrhe pripremanja za nastavu, pripremanje za nastavu kao kompleksno ostvarenje, modeli pripremanja, praktični primjeri pripremanja za nastavu religije, kooperativno pripremanje i dr. Smatram, međutim, da ovo značajno poglavlje nema adekvatno mjesto u strukturi ovog kompleksa, o čemu će biti kasnije riječ.

Dakako, jedno od središnjih didaktičkih pitanja izvođenja nastave odnosi se na nastavne metode kao načine rada učitelja i učenika, što je također iskazano u posebnom poglavlju kao didaktička tema. Ono obuhvaća: osnovna pitanja metodičkog promišljanja u području predmetnih didaktika odnosno metodika, te nastavne metode u kontekstu didaktike.

Za bolje razumijevanje ovog teksta valja napomenuti da u njemačkom jezičnom području postoji više izraza za didaktiku i metodiku, kao npr. didaktika, opća didaktika, opća metodika, opća nauka o nastavi, za razliku od didaktike predmeta, specijalne didaktike, odnosno posebne metodike. Na taj odnos didaktike i metodike i uspostavljanju korelativnih odnosa među njima već je mnogo rečeno u pedagoškoj znanosti.

Autori posve točno ukazuju na nužnost korelacije između općeg (didaktičkog) i posebnog (metodike jedinog predmeta), ali ponešto iznenađuje da su još uvijek opterećeni stanovitom zastarjelošću. Tako npr. u tom poglavlju o metodama tretiranja i pitanja frontalnog rada, grupnog rada, rada u parovima i individualni rad učenika; zatim govore o propovijedanju, interpretaciji tekstova, razgovoru, ponavljanju, memoriranju, igranju, crtanju, pjevanju, primjeni, programiranoj nastavi. Drugim riječima, u tom su poglavlju o metodama obuhvaćene komponente nastavnog procesa (samo neke), brojčane formacije učenika (za frontalni, grupni, tandemski i individualni rad) i specifične nastavne metode (ali ne sve). U tome je potrebna određenja distinkcija kao jasna i adekvatnija spoznajna pomoć poučavateljima u nastavnom radu. No, opet treba uzeti u obzir vrijeme izdavanja tog Priručnika prije dva desetljeća.

Slijedi poglavlje o medijima i medijskoj didaktici. U užim dionicama razrađuju se pitanja shvaćanja medija u nastavi, sredstva poučavanja i učenja, radna sredstva ili pomagala, uključivanje sredstava u nastavu, nastavna sredstva u nastavi religije, tumačenje nastavnih medija u nastavi, didaktička kvaliteta medija, odnos didaktike i medija, mediji u nastavnom procesu, uključivanje medija u nastavu religije s obzirom na stupanj školovanja i strukturu nastavnog procesa, analiza medija u nastavi religije, medijska didaktika u nastavi religije, pažljivost učenika s obzirom na vrste medija i dr.

Organizacija nastave je također zasebna tema i njome su obuhvaćena pitanja poimanja organizacije nastave, zatim nastava religije u sklopu javne škole na primarnom i sekundarnom stupnju školovanja, jezgrova i tečajna nastava, timska nastava, nastava po ob-

razovnim grupama, što se sve odnosi na tzv. vanjsku stranu organizacije nastave.

Kao relativni završetak nastavnog procesa obuhvaćeno je u zasebnom poglavlju problem provjeravanja pod osebujnijim naslovom - socijalno-psihološki aspekti provjeravanja realiteta. Ono obuhvaća ova pitanja: efikasnost nastave u svjetlu različitih didaktičkih koncepcija, provjeravanje uspjeha i provjeravanje realiteta, sociološko-psihološko održavanje linije nastave religije sa svim popratnim suprotnostima i konfliktima, rad regionalnih grupa na projektiranju nastave religije.

Završno poglavlje odnosi se na religijsku didaktiku i nastavu religije prema modelu mnogostrane kooperacije. Primijetili bismo da autor riječ model stavlja pod navodnike ("model"), što je stanoviti rezerviran odnos prema tom izrazu, jer semantički on u sebi implicira obilježje kalupa, šablone, ali je pod utjecajem anglosaksonskih autora postao veoma učestali i na europskom području u smislu uzora, pa i uzorka.

Time su apsolvirana sva relevantna didaktička pitanja nastavnog procesa uopće, pa tako i nastave religije u ovom slijedu: curriculum, ciljevi učenja, sadržaji, knjiga, pripremanje za nastavu, metode, mediji, organizacija nastave, provjeravanje.

Primijetili bismo ipak da taj slijed nije najprikladniji. Naime, prema karakteru nastavnog procesa bio bi prikladnije ovakav slijed: prema ciljevima obrazovanja i odgoja izbor određene dionice nastavnog sadržaja (nastavne teme), prema karakteru nastavnog sadržaja izbor nastavne opreme (nastavnih sredstava ili izvora znanja, radnih sredstava ili nastavnih pomagala za konkretni rad učitelja i učenika), prema dostupnoj nastavnoj opremi odabire se prikladan nastavni sustav s obzirom na mogući omjer poučavanja poučavatelja i samostalan rad učenika u pojedinim komponentama nastavnog procesa, što se odnosi na tzv. unutarnju organizaciju nastave, za cijeli taj pogon projektiraju se nastavne metode u pluralitetu kao načini rada učitelja i učenika s obzirom na željeni spoznajni i emocionalni doživljaj učenika, te konačno provjerava cjelokupni učinak. Sa stajališta svega toga učitelj se priprema za adekvatno izvođenje projektirane nastave, dakako, uz uvjet da sve te aspekte nastavnog procesa dobro poznaje i u svojim pripremnim predradnjama respektira. Zbog toga smatramo da je poglavlje o pripremanju nastavnika za nastavu trebalo doći na kraju kada se upoznaju svi makro- i mikroelementi nastavnog procesa kao preduvjet za dobru pripremu, a ne između poglavlja o knjizi kao izvoru znanja i metodama kao načinu rada. Dakako, pripremanje za nastavu prethodi njenom izvođenju, ali i poznavanje nastave u svim njenim dionicama prethodi dobroj pripremi.

Druga kompleksna cjelina u ovom tomu odnosi se na eksplikaciju brojnih znanstvenih teorija, što ima izvanredno značenje u metodologiji pedagogije uopće, pa tako i u religijskoj pedagogiji. Jer, metodologija je srce svake znanosti, pa ako to srce zakaže, zakazat će cjelokupni znanstveni organizam. Da bi se shvatila ta složenost metodologije znanosti uopće, pa tako i religijske pedagogije, najprije ćemo iskazati sadržaj tog dijela Priručnika.

Na prvom mjestu problematizira se odnos teorije i prakse, te različite postavke o tom odnosu, i to: normativno-deduktivne, duhoznanstveno-hermeneutičke, empirijsko-analiitičke, dijalektičko-kritičke.

Posebno značajno pitanje nastave je pitanje ideologije, što je predmet zasebnog poglavlja. Razmatra se pojmovno određenje ideologije, ideologija kao mehanizam uništenja istine, moderno poimanje ideologije, vezanost ideologije na istinitost spoznaja, biblijske misli i kritika ideologije, principi ideološko-kritičkog mišljenja i

duha otkrivanja, granice standardnih i interesnih spoznaja, razlikovanje ideologije i predrasuda, konsekvence apsolutizacije ideologije, mjerilo kritike ideologije, itd., što je danas i te kako aktualno na našem području u kontekstu deideologizacije naše škole.

Daljnje poglavlje odnosi se na poimanje modela - značenje i funkcija modela (heuristička, relativna i integrirajuća), kritika modela, postulati i kriteriji u primjeni modela, odlučivanje za pojedini model, dijagnosticanje linije održavanja, oblici modela u religijskoj pedagogiji - globalni, vezani, detaljni. Na žalost, autori nisu obuhvatili i razradili aktualno pitanje odnosa modela i modeliranja u nastavi, što je danas i te kako aktualno; naime, rad po modelu može dobiti obilježje rada po ustaljenom kalupu.

Nadalje se razmatra problem metoda u kontekstu religijske pedagogije - u katoličkom svjetlu, novoskolastička katehetika, kršćanska religijska pedagogija i min-henska katehetsk metoda; u evangeličkom svjetlu - od katehetike do religijske pedagogije, utjecaj dijalektičke teologije, te nastava religije u kontekstu društva. U tom sklopu iskazuju se konstitutivni činitelji za metodologiju religijske pedagogije, te kretanje od metodičkog monizma prema metodičkoj obilatosti (pluralizmu) - hermeneutičke metode, transcendentalno-filozofske metode, fenomenološke metode, dijalektičke metode, empirijske metode, zatim povratna veza metoda na didaktičku teoriju i metodiku nastave, odnos istraživačkih metoda i religijske pedagogije. Dopunska tematska bibliografija o tom problemu iznosi oko 80 bibliografskih jedinica. Primijetili bismo jedino da se ne pravi nužna distinkcija između metoda istraživačkog rada, što se odnosi na metodologiju, za razliku od nastavnih metoda, što se odnosi na rad u nastavi. Doduše, postoji jedinstvo metodologije i metodike, pa i autori ukazuju na njihovu korelaciju, ali između metodologije i metodike postoji bitna razlika.

Nakon ovog općeg razmatranja o problemu metoda u nekoliko daljnjih poglavlja razmatra se problem metoda sa stajališta pojedine znanosti. Tako se govori o historijskoj metodi, historijsko-kritičkoj metodi, te odnosu historijske kritike i religijske pedagogije. Na primjeru nastave Biblije ilustrira se primjena te historijske metode.

Dalje slijedi tretman metoda sa stajališta odgojnih znanosti, i to: fenomenološka, dijalektička, hermeneutička metoda s navođenjem oko 100 bibliografskih jedinica.

Posebno su iskazane i sociološke metode u religijskoj pedagogiji kao praktično-teološkoj disciplini, i to s obzirom na pripremanje i izvođenje nastave religije, prihvaćanje socioloških rezultata kao materijala teoloških i etičkih refleksija, religijsko-sociološki podaci za analizu religiozne situacije, ispitivanja u razredima i izrada razrednog sociograma.

Pluralizam metoda, brojni jezični izrazi i pojmovi, jezične aktivnosti u nastavi i dr. potakli su autore da problem metoda razmotre i sa stajališta znanosti o jeziku i strukturalističke analize.

Istraživački postupci i metode razmatraju se i sa stajališta psihoanalize, što već prelazi u domenu psihijatrije i psihoterapije.

Na kraju ovog osebujnog poglavlja o metodama iskazane su još i specifične prirodnoznanstveno-tehničke metode u kontekstu religijske pedagogije u odnosu prema prirodnim znanostima i čovjeku u tehničkom svijetu.

Ovaj tom Priručnika završava s poglavljem o religijskoj pedagogiji na visokim školama - empirijski pokazatelji, teološke discipline i religijska pedagogija, prijedlozi za reformu religijsko-pedagoške izobrazbe, o funkciji religijske pedagogije za Crkvu i sl.

Ova peta kompleksna cjelina u ovom tomu odnosi se zapravo na brojna metodološka pitanja religijske pe-

dagogije, što je bitno za znanost kao njeno srce. Obuhvaćeni su brojni aspekti metodologije i njene specifične metode ispitivanja, istraživanja, proučavanja, pa i kreiranja novog, i to u interdisciplinarnom kontekstu - filozofskom, sociološkom, povijesnom, lingvističkom, psihoanalitičkom, prirodnoznanstvenom, pa i pedagoškom. Šteta je što je izostao i umjetnički pristup, jer se u zapadnoevropskim zemljama tumači da pedagoški rad jest i treba biti svojevrsni umjetnički rad, što prihvaćamo. U svakom slučaju ovo je poglavlje veoma informativno za našu pedagošku javnost.

No, kako je na tom metodološkom području angažirano više autora, to je svaki od njih osvjetlio pojedinu metodološku dionicu odnosno pojedini metodološki aspekt, pa se nameće pitanje da li je ovakvo strukturiranje znanstvenih metoda dovoljno aplikativno za konkretan istraživački rad u kreiranju pojedinih pedagoških inovacija u području pedagogije uopće, pa tako i religijske pedagogije. Moramo ipak konstatirati da je takav svestran metodološki pristup karakterističan za zapadnoevropsku metodologiju, njezinu širinu i dubinu, za razliku od plitke anglosaksonske pozitivističke metodologije koja se svodi na snimanje postojećeg, kvantificiranje empirijskih podataka s popratnom statističkom obradom, za koje je njemački filozof Bloch rekao da su to "neznalački psi, koji samo njuškaju po tabanima realiteta". Kakva korist od kvantitativnog iskazivanja stanovitih slabosti u nastavi nekog predmeta, ako nakon toga ne slijedi znanstvena intervencija radi prevladavanja uočenih slabosti. Metodologija svake znanosti mora dovesti do novih spoznaja, mijenjanja nepovoljnog stanja, odnosno mora imati inovacijsku, stvaralačku, kreativnu dimenziju; naprotiv, pozitivizam se reducira na rutinski rad niskog spoznajnog dometa. U tome je upravo ogromno značenje europske metodologije pedagogije i njene teorijske dimenzije, što je iskazano i u ovom Priručniku.

3. tom: RELIGIJSKO-PEDAGOŠKO PODRUČJE DJELATNOSTI U CRKVENOJ ODGOVORNOSTI

Dok se u prva dva toma razmatra pedagoška problematika sa znanstvenog stajališta u korelaciji s religijom, ovaj treći tom ima potpuno religijsku konotaciju. U njemu je sudjelovalo 27 autora.

Sadržaj ovog toma obuhvaća 4 kompleksne cjeline, pa ćemo ukratko iskazati njihov tematski sadržaj.

U prvoj cjelini - Obrazovanje i odgoj kao zadatak Crkve tretira se odnos vjerovanja i obrazovanja s osobitim obzirom na odgovornost Crkve u tom odnosu, zatim funkcija općine za obrazovanje i odgoj i njihove moguće alternative s obzirom na kateheze u općini i nastavu religije u školi, za puni život Crkve i kršćana, odgoj i obrazovanje kao ekumenski zadatak, te religijsko-pedagoška teorija političke djelatnosti. To su sve opća strategijska pitanja religijskog obrazovanja i odgoja s obzirom na konkretnu situaciju pojedinog regionalnog područja.

Druga cjelina - Religijska pedagogija sakramenta službe Božje i spiritualitet obuhvaća ove teme: krštenje i odgoj za krštenje, euharistički odgoj, obrazovanje savjesti, odgoj pokore, potvrda i potvrdni pastoral, konfirmacija i konfirmacijska nastava, modeli službe Božje za djecu, te religijska pedagogija molitve i meditacije.

U trećoj cjelini - Područje odgoja i obrazovanja u crkvenoj odgovornosti diferencirano iskazuje neke specifičnosti religijskog obrazovanja i odgoja s obzirom na starosnu dob - elementarno područje u dječjoj dobi, slobodne škole pod crkvenim pokroviteljstvom, crkvene srednje i više stručne škole, crkveni omladinski rad i organizacijska struktura toga rada, te crkveno ob-

razovanje odraslih. U sklopu ovih tema analiziraju se i brojna antropološka, socijalna, psihološka, obiteljska, pa i didaktička pitanja s naglaskom na potrebu stručnog osposobljavanja i usavršavanja poučavatelja.

Četvrta i ujedno završna kompleksna cjelina ovoga toma, što je ujedno po slijedu deveta cjelina u ovom Priručniku, nosi naslov - Zadaci religijske pedagogije u posebnim životnim situacijama. U njoj se govori o crkvenom odgoju u raznim domovima (dječjim, za djevojke i omladince, studentskim, specijalnim), povijesni razvoj domskog odgoja do današnjih dana s obzirom na organizaciju i izobrazbu personala, zahtjevi religijske pedagogije sa stajališta defektologije (specijalne pedagogije) i potreba diferencijacije u pedagoškim zadacima i metodama s obzirom na karakter smetnje, te socijalni rad i teološko mjesto socijalne službe u subkulturalnim organizacijama.

Treći tom završava registrom imena i veoma opširnim i iznijansiranim registrom pojmova (na 24 strane) s paginacijom po tomovima.

I da zaključimo. Prikazani Priručnik je svojevrsna enciklopedija religijske pedagogije veoma promišljeno strukturirana i sintetizirana u inače veoma složenoj i slojevitoj pedagoškoj djelatnosti na religijskom obrazovanju i odgoju. U međusobnoj komparaciji sva tri toma može se konstatirati da su u prvom tomu u ravnoteži eksplicirana znanstvena i religijska pitanja, u drugom tomu u većoj je mjeri eksplicirana znanstvena tematika u interdisciplinarnom kontekstu, napose didaktička, i implicirana religijska, dok je pak u trećem tomu u većoj mjeri eksplicirana religijska dimenzija i implicirana znanstvena. No, što posebno impresionira, Priručnik ima veoma značajnu teorijsku dimenziju, a teorija je prije svega visoka razina misaone spoznaje određenih fenomena u svjetskim relacijama i dometima.